УДК 346.9
DOI https://doi.org/10.32838/2707-0581/2020.2-1/26

Петренко Н.О.
Херсонський державний університет

СТАДІЇ ПОЗОВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДОЧИНСТВА

Відповідно до статті 12 Господарського процесуального кодексу України, господарське судочинство здійснюється у формі наказного провадження та позовного провадження. Форма, за якою здійснюється судочинство в господарських судах у більшості справ,– це позовне провадження. Тобто саме в порядку позовного провадження та розгляду позовів, із якими особи звертаються до господарського суду, вирішується більшість господарських спорів. Судовий процес, зокрема і господарський, є структурованим та послідовним. Існування певної послідовності дозволяє зробити захист та вирішення судової справи ефективним, динамічним та зрозумілим для учасників провадження. Така послідовність виражається у стадіях господарського судочинства, дослідженню яких присвячена дана стаття. Так, стадії господарського судочинства – це послідовність процесуальних дій, які здійснюються в певній черговості, яка визначається Господарським процесуальним кодексом України й оформлюється судовим актом (ухвала суду, рішення суду, постанова тощо). Питання стадій та їхнього змісту має не тільки теоретичний, а і практичний характер, оскільки учасник провадження, який володіє інформацією, на якій стадії розгляду перебуває справа, знає, які процесуальні дії можуть учинятися ним та іншими учасниками процесу. У господарському судочинстві можна виділити такі стадії позовного провадження: 1) відкриття провадження у справі; 2) провадження з підготовки справи до судового розгляду; 3) розгляд справи по суті; 4) виконання судового рішення, ухваленого судом; 5) апеляційний розгляд справи; 6) касаційний перегляд справи. Кожна зі стадій має свої суб'єктний склад, мету та завдання. Послідовне дослідження зазначених вище компонентів надасть можливість розкрити призначення кожної стадії та її значення для досягнення загальної мети судового розгляду справи.

Ключові слова: *господарське судочинство, позовне провадження, стадії господарського судочинства, підготовче провадження, розгляд справи по суті.*

Постановка проблеми. Судочинство, зокрема і господарське, є певною послідовністю дій сторін судового процесу, інших учасників і суду, які спрямовані на розгляд справи та вирішення спору сторін по суті. Зазначена послідовність визначається чинним процесуальним законодавством, а в теорії процесуального права її називають стадіями судочинства. Проте визначення поняття стадій господарського судочинства, їх послідовності та змісту є прерогативою теорії процесуального права. Безпосередньо Господарський процесуальний кодекс (далі – ГПК) України не містить терміна «стадія господарського судочинства (процесу)», однак діяльність суду щодо розгляду та вирішення конкретної справи складається з певної послідовності дій суду, які і називають стадіями. Вивчення та дослідження даної теми має не тільки теоретичне, а і практичне значення, оскільки кожна зі стадії має свої місце, значення та зміст у судовому процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дана тема практично не досліджувалася в науці господарського процесу. Однак увага їй приділялася науковцями цивільного процесуального права. Так, проблема досліджувалася в роботах К. Юдельсона, В. Тертишника, М. Штефона й інших. Повертаючись до господарського процесуального права, можна зазначити, що питання стадій господарського процесу вивчалися Т. Степановою.

Постановка завдання. Метою статті є вивчення структури господарського судочинства, а саме справ, які розглядаються за правилами позовного провадження, та детальне дослідження значення, мети та змісту кожної зі стадій судового провадження.

Виклад основного матеріалу дослідження. У грудні 2017 р. набрали чинності зміни до процесуального законодавства. Найбільших змін зазнав Господарський процесуальний кодекс України. Так, відповідно до ст. 12 Господарського процесуального кодексу України, господарське судочинство здійснюється у формі наказного про-

вадження та позовного провадження. Предметом дослідження буде саме позовне провадження, яке може здійснюватися за правилами загального або спрощеного.

По-перше, необхідно дослідити визначення стадії судочинства. В. Рєзнікова, розкриваючи поняття стадій, зазначила, що це сукупність процесуальних дій із конкретної справи, об'єднаних однією метою або спрямованих до однієї мети [1, с. 15]. С. Васильєв пропонує схожу, проте більш розширену дефініцію стадій господарського процесу. Він визначає їх як сукупність процесуальних дій із конкретної справи, спрямованих на певну процесуальну мету, яка характеризується своїм специфічним змістом, колом суб'єктів процесуальної діяльності, особливим процесуально-документальним оформленням [2, с. 15].

Отже, стадії господарського судочинства – це послідовність процесуальних дій, які здійснюються в певній черговості, яка визначається Господарським процесуальним кодексом України й оформлюється судовим актом (ухвала суду, рішення суду, постанова тощо). Розглядаючи кожну стадію окремо, можна виділити її суб'єктний склад, мету та завдання. Підсумовуючи наведене, можна погодитися з Є. Ятченко, який узагальнює, що стадії слідують одна за одною, чим характеризують єдність і неподільність процесу захисту прав особи, кожна стадія має свою процесуальну мету [3, с. 209].

Отже, дослідження кожної стадії окремо має складатися з вивчення зазначених вище характеристик. Це дасть можливість розкрити призначення кожної стадії та її значення для досягнення загальної мети судового розгляду справи.

У більшості джерел наукової літератури не приділяється достатня увага класифікації стадій судочинства, зокрема і господарського. Проте деякі автори порушують дане питання. Так, М. Штефан виділяє шість стадій цивільного судочинства, а саме: 1) відкриття провадження у справі в суді; 2) провадження з підготовки справи до судового розгляду; 3) судовий розгляд – розгляд і вирішення справи в судовому засіданні; 4) апеляційне оскарження і перевірка рішень, ухвал суду першої інстанції; 5) касаційне оскарження і перевірка рішень, ухвал суду першої й апеляційної інстанцій; 6) звернення судового рішення до виконання [4, с. 18]. Т. Степанова, у свою чергу, аналізуючи класичні концепції, узагальнила, що її автори стадії поділяють на: 1) порушення справи; 2) розгляд справи; 3) увхалення рішення у справі; 4) виконання рішення; 5) оскарження [5, с. 57]. Для більш детального аналізу стадій необхідно дослідити кожну з них.

Першою стадією вирішення справи в суді є відкриття провадження зі справи. Досліджувана стадія насамперед пов'язана з реалізацією суб'єктом господарювання права на пред'явлення позову.

Д. Гнап у результаті вивчення даної стадії в адміністративному судочинстві зазначає, що суд вирішує питання про відкриття провадження з конкретної справи в суді першої інстанції. Перевіряє наявність в особи, яка звернулася до суду, права на звернення до суду і дотримання встановленого порядку реалізації даного права [6, с. 113]. Проте дане твердження повною мірою не розкриває призначення стадії відкриття провадження у справі. Однак не можна не погодитися, що первинні дії суду спрямовані на перевірку права особи, яка звернулася до суду, її права на вчинення таких дій. Так, на даній стадії судом вчиняються такі дії, як: перевірка цивільної дієздатності позивача; перевірка повноважень на підписання позовної заяви; дотримання вимог, визначених процесуальним законодавствам, під час складання позовної заяви; дотримання правил юрисдикції тощо.

Суб'єктами досліджуваної стадії є позивач як особа, яка реалізує право на звернення до суду, визначає коло відповідачів, предмет і підстави позову тощо, і суд, який за надходження позовної заяви до суду ухвалює відповідне процесуальне рішення, пов'язане з подальшим рухом даної справи.

Метою стадії відкриття провадження у справі є підготовка справи до розгляду по суті.

Завданнями стадії відкриття провадження у справі є: 1) перевірка судом дотримання позивачем вимог ст. ст. 162, 164, 172 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України; 2) перевірка процесуальної дієздатності особи, яка підписала позовну заяву; 3) визначення, чи підлягає позов розгляду за правилами господарського судочинства; 4) визначення провадження, за правилами якого буде вирішуватися справа; 5) вирішення організаційних питань із метою подальшого розгляду справи (призначення часу і місця підготовчого засідання; визначення строків для подання заяв по суті справи; вирішення клопотання тощо).

На даній стадії судового провадження суд ухвалює одне з таких процесуальних рішень: про залишення позовної заяву без руху, про повернення позовної заяви, про відмову у відкритті провадження у справі, про відкриття провадження у справі.

Отже, стадія відкриття провадження у справі є першою стадією провадження та має велике значення, адже на даному етапі визначається склад суду, який буде розглядати справи, судом досліджуються дотримання юрисдикції й інші численні процесуальні питання, які дозволяють надалі перейти суду та сторонам до розгляду справи. Варто зауважити, що дана стадія притаманна розгляду справи за правилами як загального позовного провадження, так і спрощеного.

Наступною стадією господарського судочинства у справах позовного провадження є провадження з підготовки справи до судового розгляду.

За дії попередньої редакції процесуального законодавства підготовку справи до судового розгляду не розглядали самостійною процесуальною стадією, оскільки сукупність процесуальних дій, які мають місце в ній, незначна за обсягом, і остання не має завершального характеру, тобто провадження у справі не може бути завершено на етапі підготовки [7, с. 26]. Попередня редакція ГПК України взагалі не мала такої стадії, як підготовче або попереднє судове засідання. Новий процесуальний Кодекс відрізняється стадійністю розгляду справи за правилами господарського судочинства. За таких обставин стадія підготовки справи до розгляду є обов'язковою й однією з найголовніших.

Говорячи про значення досліджуваної стадії, необхідно погодитися з Н. Бондаренко, яка зазначає, що дана стадія є самостійною й обов'язковою, у якій закладається базис для повного і своєчасного розгляду і правильного вирішення справи по суті [8, с. 87].

Так, саме на даній стадії подаються всі докази, які наявні у сторін у справі. Відповідно до ч. ч. 2, 3 ст. 80 ГПК України, позивач, особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, повинні подати докази разом із поданням позовної заяви. Відповідач, третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, повинні подати суду докази разом із поданням відзиву або письмових пояснень третьої особи. У свою чергу, подання відзивів, заперечень на відзив, письмових пояснень третіх сторін передбачено саме на стадії підготовчого провадження (гл. 3 р. III ГПК України). Отже, саме на досліджуваній стадії відбувається формування судової справи та безпосередньо доказової бази, яка в подальшому буде предметом вивчення та дослідження. Саме докази, надані сторонами на стадії підготовчого провадження, на наступних стадіях будуть вивчатися судом та будуть покладені в обґрунтування судового рішення. У ч. 4 ст. 74 ГПК України закріплено, що суд не може збирати докази, що стосуються предмета спору, із власної ініціативи, крім витребування доказів судом у випадку, коли він має сумніви в добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів. Тобто на даній стадії суд займає відносно пасивну позицію.

На даній стадії вирішується питання законності складу суду, на розгляді якого перебуває справа. Тобто питання відводу та самовідводу судді вирішуються саме на стадії підготовчого провадження. У подальшому заявленя відводів можливе тільки за винятковими обставинами.

Суб'єктами досліджуваної стадії є позивач(і), відповідач(і), треті особи та їхні представники, суд.

Метою є підготовка справи до розгляду шляхом реалізації сторонами свого права на подання заяв по суті спору (відзиву, заперечень на відзив, письмових пояснень тощо) і доказів по справі.

Завдання стадії підготовки справи до судового розгляду закріплені чинним господарським процесуальним законодавством. Зокрема, ч. 1 ст. 177 ГПК України закріплено, що завданнями підготовчого провадження є: 1) остаточне визначення предмета спору та характеру спірних правовідносин, позовних вимог і складу учасників судового процесу; 2) з'ясування заперечень проти позовних вимог; 3) визначення обставин справи, які підлягають встановленню, та зібрання відповідних доказів; 4) вирішення відводів; 5) визначення порядку розгляду справи; 6) вчинення інших дій із метою забезпечення правильного, своєчасного і безперешкодного розгляду справи по суті.

Обов'язковим елементом підготовчого провадження, яке здійснюється за правилами загального позовного провадження, є підготовче судове засідання. Тобто безпосередня участь сторін у справі в залі судового засідання з метою вирішення поставлених завдань. У ч. 2 ст. 177 ГПК України закріплено, що підготовче провадження починається відкриттям провадження у справі і закінчується закриттям підготовчого засідання. В абз. 2 ч. 3 ст. 252 ГПК України врегульовано, що підготовче засідання під час розгляду справи в порядку спрощеного провадження не проводиться. Водночас зазначеною вище нормою закріплено, якщо для розгляду справи в порядку спрощеного позовного провадження відповідно до ГПК України судове засідання не проводиться, процесуальні дії, строк учинення яких відповідно до Кодексу обмежений першим судовим

засіданням у справі, можуть учинятися протягом тридцяти днів із дня відкриття провадження у справі. Отже, під час розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження сторони не позбавлені права подавати заяви по суті справи та заяви із процесуальних питань. Фактично стадія підготовчого провадження відбувається в письмовій формі та без виклику сторін і закінчується на першому судовому засіданні у справі.

Окремо необхідно зазначити, що саме на даній стадії можливе застосування процедури врегулювання спору за участю судді. Однак даний етап є факультативним, застосування даної процедури можливе лише за наявності спільної згоди позивача і відповідача.

Отже, узагальнюючи наведене, можна дійти висновку, що стадія підготовки справи до судового розгляду є однією з найважливіших стадій загального позовного провадження. Наведене пов'язано з тим, що саме на даній стадії сторони позовного провадження формують свої правові позиції та їх правове обґрунтування, доводять до суду обставини справи, викладають їх у відповідних заявах, а в їх обґрунтування надають докази.

Наступною, третьою стадією господарського судочинства є розгляд справи по суті. Дана стадія посідає одне із центральних місць у господарському й інших видах судочинства.

Під час розгляду справи по суті відбувається безпосереднє дослідження всіх доказів, зібраних під час підготовчого провадження, та заслуховуються позиції сторін.

Метою даної стадії є встановлення фактичних обставин справи та їх правова оцінка.

Так, кожна зі сторін судового розгляду доносить до суду насамперед конкретну життєву ситуацію та зміст спору, який виник, а лише потім наводить правове обґрунтування своєї позиції.

Дана стадія вирізняється поміж інших активною поведінкою сторін у справі та безпосередньо суду. Так, сторони у справі на стадії розгляду справи по суті виступають із вступними промовами, висловлюють свою правову позицію, беруть участь у дослідженні доказів. Саме на даній стадії відбувається безпосередня взаємодія сторін із доказування та процесуальне суперництво, що найбільш ярко проявляє реалізацію принципу змагальності. Суд, у свою чергу, організовує перебіг судового засідання, на якому розглядається справа по суті, і ухвалює кінцеве судове рішення у справі.

За суб'єктним складом стадія розгляду справи по суті є найчисельнішою. Так, окрім сторін у справі та суду, на даній справі можуть бути залучені до участі свідки, експерти, спеціалісти й інші учасники.

Ст. 194 ГПК України закріплено завдання розгляду справи по суті, а саме розгляд і вирішення спору на підставі зібраних у підготовчому провадженні матеріалів, а також розподіл судових витрат.

Окремо необхідно акцентувати увагу на тому, що саме на даній стадії відбувається вирішення спору шляхом ухвалення законного й обґрунтованого рішення.

Серед етапів розгляду справи по суті можна виділити з'ясування обставин справи (заслуховування вступних слів сторін та їхніх правових позицій), дослідження доказів (вивчення письмових, електронних доказів, висновків експертиз, заслуховування свідків тощо), судові дебати й ухвалення рішення у справі.

Досліджувана стадія притаманна всім формам позовного провадження господарського судочинства. Проте у спрощеному провадженню наявні деякі особливості. Так, залежно від форми провадження, яка буде обрана судом, може змінюватися суб'єктний склад даної стадії. У разі розгляду справи в порядку спрощеного позовного провадження без виклику сторін розгляд справи по суті відбувається виключно одним суддею на підставі письмових доказів, наявних у матеріалах справи. У разі такого розгляду із викликом сторін у процесі беруть участь сторони у справі, треті особи та суд.

Четвертою стадією господарського судочинства є виконання судового рішення.

Деякі науковці не виокремлюють виконання судового рішення як стадію судочинства. Як уважає М. Тітов, виконавче провадження є самостійним процесуальним провадженням, а не частиною певного процесу [9, с. 166].

У рішенні у справі «Горнсбі проти Греції» ("Case of Hornsby v. Greece") від 19 березня 1997 р. суд наголошує, що, відповідно до усталеного прецедентного права, п. 1 ст. 6 гарантує кожному право на звернення до суду або арбітражу з позовом стосовно будь-яких його цивільних прав і обов'язків. Отже, ця стаття проголошує «право на суд», одним з аспектів якого є право на доступ, тобто право подати позов щодо цивільно-правових питань до суду. Однак це право було б ілюзорним, якби правова система договірної держави допускала, щоб остаточне судове рішення, яке має обов'язкову силу, не виконувалося на шкоду одній зі сторін. Важко собі навіть уявити, щоб

ст. 6 детально описувала процесуальні гарантії, які надаються сторонам у спорі, а саме справедливий, публічний і швидкий розгляд, і водночас не передбачала виконання судових рішень. Отже, для цілей ст. 6 виконання рішення, ухваленого будь-яким судом, має розцінюватися як складова частина «судового розгляду» [10].

Безперечним є той факт, що дана стадія є самостійною стадією господарського судочинства. Оскільки без неї втрачається головна мета розгляду та вирішення справи в суді – відновлення порушеного, невизнаного або оспорюваного права особи. Фактично вся процедура судочинства та всі попередні стадії відбуваються лише із цілю отримання законного судового акта для його подальшого виконання.

Метою даної стадії є виконання рішення суду, яке набрало чинності. Виконання може бути як примусове, так і добровільне.

Суб'єктний склад досліджуваної стадії визначається з урахуванням Закону України «Про виконавче провадження». А в разі добровільного виконання рішення суду суб'єктний склад може бути обмежений суто сторонами провадження – позивачем і відповідачем.

П'ятою та шостою стадією господарського судочинства є апеляційний розгляд справи та касаційний розгляд справи. Деякі процесуалісти, досліджуючи стадії господарського судочинства, об'єднують дві зазначені стадії в одну. Так, Т. Степанова говорить про стадію оскарження [5, с. 57]. Уважаємо, що доцільно розділити стадії апеляційного та касаційного розгляду справи. Наведене зумовлено тим, що дані стадії мають різну мету та завдання, водночас їхній суб'єктний склад є ідентичним.

Так, суд апеляційної інстанції, згідно зі ст. 269 ГПК України, переглядає справу за наявними в ній і додатково поданими доказами та перевіряє законність і обґрунтованість рішення суду першої інстанції.

Тобто метою стадії апеляційного розгляду справи є перегляд справи. Фактично в суді апеляційної інстанції справа розглядається з початку. Водночас суд апеляційної інстанції не обмежений доводами та вимогами апеляційної скарги.

Серед завдань досліджуваної стадії можна виділити такі, як: 1) перевірка правильного застосування судом першої інстанції норм матеріального та процесуального права; 2) виправлення помилок, яких припустився суд нижчої інстанції під час ухвалення судового рішення, яке здебільшого не набрало чинності.

Щодо стадії касаційного оскарження, то необхідно звернути увагу, що не всі рішення суду підлягають оскарженню в касаційному порядку.

На даній стадії вже не відбувається перегляд справи та встановлення фактичних її обставин, а виключно здійснюється перевірка правильності застосування судом першої й апеляційної інстанцій норм процесуального та матеріального права.

Тобто метою стадії касаційного розгляду справи є перевірка правильності застосування судами нижчих інстанцій норм матеріального та процесуального права на підставі встановлених судами попередніх інстанцій фактичних обставин справи.

Завданнями досліджуваної стадії є: 1) контроль за дотриманням судами першої й апеляційної інстанцій норм матеріального та процесуального права; 2) формування єдиної правозастосовної практики.

Окремо необхідно зауважити, що останні дві стадії не є обов'язковими та притаманними будь-якому судовому розгляду справи. Так, особи, які мають право на звернення з відповідними апеляційними та касаційними скаргами до суду, можуть погодитися з рішенням суду першої інстанції та не звертатися за його оскарженням.

Висновки. У господарському судочинстві можна виокремити такі стадії позовного провадження: 1) відкриття провадження у справі; 2) провадження з підготовки справи до судового розгляду; 3) розгляд справи по суті; 4) виконання судового рішення, ухваленого судом; 5) апеляційний розгляд справи; 6) касаційний перегляд справи.

У результаті проведеного дослідження можна виділити ознаки стадій господарського судочинства: послідовність, завершення ухвалення судового акта (ухвала, рішення суду тощо), наявність суб'єктного складу, наявність процесуальної мети. Водночас, убачається, що кожна зі стадій потребує подальшого детального дослідження. Наведене зумовлено тим, що господарське судочинство має досить формальний характер, а детальне вивчення кожної зі стадій дозволить вибудувати логічну послідовність дій кожного з учасників, яка наддасть їм можливість ефективно використовувати процесуальні інструменти.

Список літератури:

1. Рєзнікова В. До питання про поняття господарського процесу. *Економіка та право.* 2015. № 2 (41).
2. Васильев С. Господарський процес України : підручник. Харків : Еспада, 2010. С. 15–16.
3. Ятченко Є. Виконання судових рішень як заключна стадія у процесі захисту цивільних прав особи. *Держава і право. Серія «Юридичні науки» :* збірник наукових праць. Вип. 75. Київ : Юридична думка, 2017. С. 206–216.
4. Штефан М. Цивільне процесуальне право України : Академічний курс. Київ : Концерн «Видавничий дім «Ін Юре»», 2005. 624 с.
5. Степанова Т. Щодо стадій госопдарського судочинства. *Підприємництво, господарство і право.* 2006. № 5. С. 57–59.
6. Гнап Д. Відкриття провадження в адміністративній справі як стадія адміністративного процесу. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2015. № 1. С. 111–114.
7. Гражданское процессуальное право России : учебник. Москва : Юрист, 1999. 480 с.
8. Підготовка цивільних справ до судового розгляду як обов'язкова процесуальна стадія. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права.* 2003. № 1. С. 84–87.
9. Притика Д., Тітов М., Щербина В. Арбітражний процес : навчальний посібник. Харків : Консум, 2001. 416 с.
10. Рішення ЄСПЛ від 19 березня 1997 р. у справі «Горнсбі проти Греції» (Hornsby v. Greece), заява № 18357/91. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_079 (дата звернення: 24.03.2020).

Petrenko N.O. STAGES OF LEGAL PROCEEDINGS OF ECONOMIC PROCEDURE

According to Article 12 of the Economic Procedure Code of Ukraine the economic procedure are carried out in the form of writ proceedings and legal proceedings. In most cases, the form of litigation in commercial courts is legal proceeding. In other words, most commercial disputes are resolved in the course of legal proceedings and the consideration of lawsuits brought by persons to the commercial court. The litigation, including the economic procedure, is structured and consistent. The existence of some consistency allows the defense and resolution of the court case to be effective, dynamic and understandable to the parties involved in the proceedings. Such a sequence is expressed in the stages of economic procedure, the study of which is devoted to this article. In this connection, stages of economic procedure are the sequence of legal proceedings that are conducted in the certain sequence determined by the Economic Procedural Code of Ukraine and it is processed by the judicial act (the resolution of court, the judgment, the resolution, etc.). The question of the stages and their content is not only theoretical, but also practical, since the participant in the proceedings, having information at what stage of the proceedings is the case, knows what procedural steps may be taken by him and other participants in the process. In economic procedure, it is possible to distinguish the following stages of legal proceedings: 1) proceeding opening; 2) proceeding on preparation of the case for trial; 3) consideration of the case on the merits; 4) enforcement of the court decision; 5) appellate review of the case; 6) cassation review of the case. In this case, each of the stages has its own subjective composition, purpose and objectives. A consistent study of the above components will provide an opportunity to discover the purpose of each stage and its importance in order to achieve the overall purpose of the trial.

Key words: *economic procedure, legal proceedings, stages of economic procedure, preparatory proceedings, consideration of case on merits.*